

es-Sîretü'n-nebeviyye'yi Türkçe'ye ilk defa *Sîret-i Resûlullah* adıyla Aydınlı Eyyûb b. Hafîl çevirmiş ve 12 Rebûlevvel 986 (19 Mayıs 1578) tarihinde şehzadelîği sırasında III. Murad'a takdim etmiştir. Yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 2414) bulunan eser, Mes'ad Süveyim Ali eş-Şâmân tarafından *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi* adıyla doktora tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1982, AÜ İlahiyat Fakültesi). *Sîretü İbn Hişam*'ın dört ciltlik Kahire neşrinin (1936) I. cildini İzzet Hasan ve Neşet Çağatay Hz. Muhammed'in Hayatı (I, Ankara 1971), II. cildini Yusuf Velişah Uralgiray aynı adla (II, Riyad 1405/1985) Türkçe'ye tercüme etmişlerdir. Eserin tamamını *İslâm Tarihi Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi* adıyla Hasan Ege Türkçe'ye çevirmiştir (I-IV, İstanbul 1985). Kitap ayrıca Gustav Weil tarafından *Das Leben Muhammeds nach Muhammed b. Ishaq bearbeitet von Abdalmalik b. Hisam* adıyla Almanca'ya (Stuttgart 1864), Abdülcelîl Siddîki ve Gulâm Resûl Mihr tarafından *Sîretü'n-nebiyy-i Kâmil* adıyla Urduca'ya (I-II, Lahor 1971) tercüme edilmiştir. İbn Hişam'ın, *es-Sîretü'n-nebeviyye*'de geçen âyetlerdeki garîb kelimelere dair açıklamalarını İsmail Cerahoğlu yayımlamıştır (*AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, III [1977], s. 1-28). 2. *Kitâbü't-Ticân fî mü'lûki Himyer (et-Ticân li-ma'rifeti mülûki'z-zamân fî aḥbâri Kaḥṭân)*. Eserin Vehb b. Münebbih'e ait olup İbn Hişam tarafından rivayet edildiği ileri sürülmektedir. Güney Arabistan'la ilgili halk hikâyelerinin Tevrat ve İncil hikâyeleriyle karıştırılıp destanlaştırılmasında meydana gelen ve Himyer melikleri hakkında bilgi veren eserin tarihî bir değeri bulunmamaktadır. Kitap, İbn Hişam'a nisbet edilerek Freitz Krenkow (Haydarâbâd 1347/1928) ve Abdülazîz el-Mekâlih (Kahire 1996) tarafından neşredilmiştir. Süyûtî ve Kâtib Çelebi'nin *Ensâbü Himyer ve mülûkühâ* adıyla İbn Hişam'a nisbet ettikleri kitap da muhtemelen bu eserdir (*Buğyetü'l-uu'ât*, II, 115; *Keşfü'z-zunûn*, I, 179).

İbn Hişam'ın ayrıca İbn İshak'ın *es-Sîre*'sinde yer alan şirlerdeki garîb kelimeleri açıklayan *Kitâb fî şerhi mâ vaḳa'a fî eş'âri's-Siyer mine'l-garîb* adlı bir risâlesi olduğu ileri sürülmektedir (Süheyli, I, 43; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1012). Ancak onun böyle bir eserine başka kaynaklarda işaret edilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişam, *es-Sîre*², I, 4; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, I, 3-23; a.e. (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1399/1979, neşredenin girişi, s. 12-30; a.e. (Zekkâr), neşredenin girişi, I, s. e-⁶a; İbn İshak, *es-Sîre*, neşredenin girişi, s. e-b; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 233-236; Süheyli, *er-Ravzû'l-ünûf*, I, 43; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 5-29; Ebû Zer el-Huşenî, *el-İmlâ'ü'l-muḥtaşar fî şerhi garîbi's-Siyer* (nşr. Abdülkerîm Halîfe), Amman 1412/1991, neşredenin girişi, I, 11-50; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 211-212; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), II, 349-350; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², X, 428-429; a.mif., *Târîhu'l-İslâm: sene 211-220*, s. 281-282; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 281; Süyûtî, *Buğyetü'l-uu'ât*, II, 115; *Keşfü'z-zunûn*, I, 179; II, 1012-1013; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 45; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 624; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 314; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VI, 192; Sezgin, *GAS*, I, 297-299; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 334; Mutâ'et-Tarâbişi, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk b. Yesâr fî'l-Megâzi ve's-siyer ve sâ'iri'l-merviyyât*, Beyrut 1414/1994, s. 192-200; İsmâil Ahmed el-Âlim, "Menhecü İbn Hişam fî rivâyeti şîri's-Sîre", *Dirâsât*, XV/3, Amman 1988, s. 9-27; Abdüsselâm eş-Şükrîvî, "İbn Hişam ve şanî'uhû fi's-Sîretü'n-nebeviyye", *el-Baḥşû'l-ilmî*, XXIV/39, Rabat 1409/1989, s. 45-82; Brockelmann, "İbn Hişam", *IA*, V/2, s. 754; W. Montgomery Watt, "İbn Hişam", *EP* (Fr.), III, 824.

MUSTAFA FAYDA

İBN HİŞÂM el-LAHMÎ

(ابن هشام اللخمي)

Ebû Abdillâh (Ebû Ali)
Muhammed b. Ahmed b. Hişam
el-Lahmî es-Sebtî
(ö. 577/1181)

Dil âlimi ve edip.

520 (1126) yılı civarında İşbiliye'de (Sevilla) doğdu. Hayatının önemli bir kısmını Sebte'de (Ceuta) geçirdi. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Ebû Tâhir es-Silefî ve İbn Medâ el-Lahmî gibi âlimlerden ders alarak özellikle dil ve edebiyat alanlarında kendini yetiştirdi. Sebte'de uzun yıllar öğrenci yetiştirmek, dil ve edebiyatla ilgili önemli eserlere ve kasidelere şerh ve reddiye yazmakla meşgul oldu. Ömrünün sonlarına doğru tekrar İşbiliye'ye döndü ve burada vefat etti.

Fıkıh, tefsir, hadis ve tarih sahalarında eser vermiş olan İbn Hişam'ın şöhreti daha çok dil ve edebiyat alanındadır. Bu konudaki görüşleriyle Ebû Hayyân el-Endelüsî'yi ve onun metodunu benimseyen diğer âlimleri etkilemiştir. İbn Abdülmelik, İbn Hizâm'ın Muhammed b. Ahmed b. Tâhir el-Ensârî gibi âlimlerle nahiv meseleleri üzerine yaptığı tartışmalarda üs-

tünlüğünü gösterdiğini söyler. İbn Dihye el-Kelbî gibi bazı müellifler de ondan övgüyle söz etmişlerdir (*el-Muṭrib*, s. 183). Aralarında Ebû'l-Hasan el-Havlânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd el-Kinânî, Ebû Abdullah İbnü'l-Gâzî, Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Cüzâmî, Ebû Abdullah İbnü'l-Ebbâr ve Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah el-Gâfikî gibi simaların bulunduğu öğrenciler yetiştiren İbn Hişam şiir de yazmıştır. Ancak "ḥâl" kelimesinin çeşitli anlamlarını içeren yedi beyitlik didaktik bir manzumesinden (a.g.e., a.y.) başka şiiri bilinmemektedir (Süyûtî, I, 49; Abdülkerîm Avfî, sy. 38 [1994], s. 103).

Eserleri. 1. *el-Fevâ'idü'l-maḥşûre fî şerhi'l-Maḥşûre*. İbn Düreyd'in eserinin şerhidir. Her beytinin sonu maksûr elifle biten recez veznindeki *el-Maḥşûre*'nin çok sayıda şerhi yapılmıştır. Bunlar arasında İbn Hişam'ın şerhi en başarılı kabul edilmektedir. İbn Hallikân (IV, 324) ve Abdülkâdir el-Bağdâdî de (III, 119) *el-Fevâ'id*'i *el-Maḥşûre*'nin diğer şerhlerinden üstün bulmuşlardır. Abdülgafûr Attâr'a göre bu şerh aynı zamanda edebî tenkidin güzel bir örneğidir. Çünkü şârih edebiyat ve sanat zevkine sahiptir. Eserin mukaddimesinde kasidenin öneminden, âlim ve ediplerin ona gösterdiği ilgiye söz eden İbn Hişam *el-Maḥşûre*'yi beyit beyit ele alarak bütün kelimeleri tek tek açıklamış, beyitlerde geçen âyet, hadis, emsâller üzerinde durmuş, eski şiirlerden iktibas edilen sözlerde gördüğü çalma, değiştirilme ve hataları zikretmiş, daha sonra her beyti dil kuralları bakımından ele almış, beytin tarih, fıkıh, belâgat ve aruzla ilgili yönleri hakkında bilgi vermiştir. Eser Kerîm Hüsameddin (Kahire 1975), Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut 1980), Mehdi Ubeyd Câsim (Beyrut 1407/1986) ve Muhammed Hâmid el-Hâc Halîfe (Rabat 1986) tarafından yayımlanmıştır. 2. *el-Medḥal ilâ takvîmi'l-lisân ve ta'limi'l-beyân*. Bir mukaddime ile altı bölümden meydana gelmektedir. Ancak eseri genel olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölümü Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin *Kitâbü Lahni'l-âmmeh*, ikinci bölümü de Ebû Hafs Ömer İbn Mekki'nin *Teşkiḫü'l-lisân ve telkiḫü'l-cenân* adlı eserlerine reddiyedir. Birinci bölümde müellif Zübeydî ve İbn Mekki'nin eserlerini eleştirirken Batı Endülüs'te halk dilinde yaygın olarak kullanılan bazı lafızları ele almış, bunların menşe ve mahiyetleri üzerinde durmuştur. Eserin ikinci bölümü morfoloji, fonetik ve semantik

bozukluğundan kaynaklanan yaygın hataların incelenmesine ayrılmıştır. Eser Muhammed b. Ali es-Sebtî tarafından *İnşâ-dü'd-ğavâl ve irşâdû's-sü'âl* adıyla yeniden düzenlenmiş, İbn Hâtîme de buna *İrâdû'l-le'âl min İnşâdi'd-ğavâl* adlı bir zeyil yazmıştır (bk. İBN HÂTİME). İspanya'da Escorial Library'de yazma nüshaları bulunan eserin bazı bölümleri neşredilmiştir (nşr. Abdülazîz el-Ehvânî, "El-fâzun Mağribiyye min kitâbi İbn Hişâm el-Laḥmî fî Laḥni'l-âmmeh", *Ma'hedû'l-maḥtûṭâti'l-Arabiyye*, III/1-2 [1376/1957]; a.mlf., "Âḥîru faşlin min Kitâbi Laḥni'l-âmmeh", Abdurrahman Bedevî'nin yayımladığı *İlâ Tâhâ Hüseyin fi 'îdi milâdihî's-seb'in* adlı eserin içinde, Kahire 1962; nşr. Abdülazîz Matar, "er-Red 'ale'z-Zübeydî fi Laḥni'l-âmmeh", *Ma'hedû'l-maḥtûṭâti'l-Arabiyye*, XII/2 [1386/1966]; a.mlf., "er-Red 'alâ İbn Mekki fi Teşkiḫi'l-lisân", *Havliyyetü külliyyeti'l-benât*, sy. 7 [Kahire 1973]; diğer bölümler nşr. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, *el-Mevrid*, X-XII [Bağdad 1402-1403/1981-1983]). *el-Medḥal* üzerinde Gırnata, Madrid ve Paris üniversitelerinde üç doktora çalışması yapıldığı, çeşitli makale ve araştırmalar yayımlandığı kaydedilmektedir (Abdülkerîm Avfî, sy. 38 [1994], s. 104-105). Eser ayrıca müstakil olarak José Pérez Lázaro tarafından *Kitâbü'l-Medḥal ilâ taḳvîmi'l-lisân ve ta'lîmi'l-beyân* adıyla yayımlanmıştır (Madrid 1990). 3. *Şerḥu'l-Faşıḥ*. Sa'leb'in dil ve lugat hatalarına dair eserinin şerhidir. İbn Hişâm bu eserde *el-Faşıḥ*'te verilen örneklerin şerhini yapmış, bazı meselelerde Sa'leb'i tenkit etmiştir. Mehdî Ubeyd Câsim tarafından yayımlanan (Bağdad 1988) şerh üzerinde Abdülkerîm Avfî Câmîatü'l-Cezâir'de bir doktora çalışması yapmıştır (1993). 4. *Şerḥu'l-Maḳşûreti's-suğrâ* (*Kaşidetü'l-Maḳşûr ve'l-memdüd*). İbn Düreyd'in Arapça'daki maksûr isimleri topladığı "Kaşidetü'l-maḳşûr ve'l-memdüd" adlı didaktik manzumesinin şerhi olup Mehdî Ubeyd Câsim tarafından neşredilmiştir (*el-Mevrid*, XIII/1 [1984], s. 183-200).

İbn Hişâm'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Şerḥu Huṭabi İbn Nübâte*, *Şerḥu manzûme fi'l-menâzil ve'l-bürûc*, *el-Fuṣûl ve'l-cümel fi şerhi ebyâti'l-Cümel*, *Kaşidetü'l-Harîrî fi'z-zâ'* (bu eserler ve yazma nüshaları için bk. Abdülkerîm Avfî, sy. 38 [1994], s. 105), *el-Cümel fi'n-naḥv*, *ed-Dürü'l-munazzam fi mevlidi'n-nebiy-*

yi'l-mu'azzam, *Şerḥu'l-Fuṣûli'l-ḥam-sîn li'bn Mu'tî*, *el-Muḳarrib fi'n-naḥv* adlı eserler bazı kaynaklarda yanlışlıkla İbn Hişâm el-Laḥmî'ye nisbet edilmiştir (a.g.e., sy. 38 [1994], s. 105). Mehdî Ubeyd Câsim, *İbn Hişâm el-Laḥmî ve cühûdühü'l-luğaviyye ma'a taḥḳîki kitâbi-hî Şerḥu Maḳşûreti İbn Düreyd* adıyla bir çalışma yapmıştır (Beyrut 1986).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Dihye el-Kelbî, *el-Muṭrib* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî v.dğr.), Kahire 1954, s. 183; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 324; Tüccibî, *el-Bernâme* (nşr. Abdülhafîz Mansûr), Tunus 1981, s. 162; Safedî, *el-Vâfi*, II, 131; Süyûtî, *Buğyetü'l-uu'ât*, I, 48-49; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1269-1270, 1273, 1345, 1428, 1641, 1808; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, III, 119; Serkîs, *Mu'cem*, II, 102; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 541; *Hediyyetü'l-âriḫin*, II, 97; *İzâhu'l-meknûn*, I, 299; II, 545; Muhammed el-Ya'îvî, *Eştât fi'l-luğa ve'l-edeb ve'n-naḳd*, Beyrut 1992, s. 349-357; Cezzâr, *Medâhilü'l-mü'ellifin*, III, 1412-1413; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, V, 304-305; Abdülkâdir Zimâme, "Kitâbü'l-Medḥal ilâ taḳvîmi'l-lisân ve ta'lîmi'l-beyân", *Âlemü'l-kütüb*, XV/6, Riyad 1415/1994, s. 655-656; Abdülkerîm Avfî, "İbn Hişâm el-Laḥmî ve âşârüh", *el-Lisânü'l-Arabî*, sy. 38, Rabat 1994, s. 102-112; Ch. Pellet, "Ibn Hishâm al-Laḥmî", *El² Suppl.* (İng.), s. 388; İnâyetullah Fâtihî Nejad, "İbn Hişâm-ı Laḥmî", *DMBİ*, V, 113-114.

M. REŞİT ÖZBALIKÇI

İBN HİŞÂM en-NAHVÎ

(ابن هشام النحوي)

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360)

Arap dili âlimi.

708 (1309) yılında Kahire'de doğdu. Öğrenimini burada tamamladı. Soyu, ensarı teşkil eden iki kabileden biri olan Hazrec'e dayandığından Ensârî nisbesiyle anılır. İbn Hişâm Muhammed İbnü's-Serrâc, Abdülâtîf b. Murahhal ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi hocalardan ders gördü. Arapça konusundaki temel bilgileri sürekli olarak yanında bulunduğu Abdülâtîf b. Murahhal'den aldı. Şâfiî fakihî ve muhaddis Tâcû't-Tebrizî'nin (Ali b. Abdullah) derslerine devam etti. Tâcû'l-Fâkihânî'den (Ömer b. Ali) onun *Şerḥu'l-İşâre*'sini okudu. Bedreddin İbn Cemâa'dan kiraate dair *eş-Şâṭıbiyye*'yi okutma icâzeti aldı. Şâfiî fıkıhında derinleşti. Kahire'deki el-Kubbetü'l-Mansûriyye Medresesi'ne tefsir hocası olarak tayin edildi. Ölümünden beş yıl ka-

dar önce Hanbelî mezhebini benimseyerek Kahire'deki el-Medresetü'l-Hanbeliyye'ye müderris oldu. Ancak İbn Tağrıberdî onun Hanefî iken Hanbelî mezhebine geçtiğini söyler (*en-Nücümü'z-zâhire*, X, 336). Arap dili ve edebiyatı yanında fıkıh ve tefsir gibi dinî ilimlerde de söz sahibi olan İbn Hişâm 5 Zilkade 761'de (17 Eylül 1360) Kahire'de vefat etti, Kahire'nin Nasr Kapısı yanında Süfiye Mezarlığı'na defnedildi.

Arap gramerinin bütün inceliklerine vâkıf olan İbn Hişâm, bu alanda kendisinden önceki çalışmaları inceleyip meslektaşlarıyla tartıştıktan sonra eğitim ve öğretimde en verimli yönetime ulaşmaya çalışmıştır. İbn Haldûn, onun nahiv ilminin öncülerinden olan Sîbeveyhi ve İbn Cinnî neslinden sonra bu alanın en büyük üstatlarından biri olduğunu söyler (*Muḳaddime*, III, 1241). İbn Hişâm'ın başarısı, keskin ve eleştirici bir zekânın yanı sıra disiplinli çalışmasından ve üslûbunun güzelliğinden kaynaklanmaktadır. Eserlerinde genellikle nahiv otoritelerinin görüşlerine yer vermiş, bunlar arasında tercih yapmış, aynı zamanda kendi görüşlerini de ortaya koymuştur. İbn Hişâm dilde delil olma (istîşâh) açısından Kur'an'a ilk sırayı, hadise ikinci, şiire ise üçüncü sırayı verir. Bu arada kıyas ve ta'lîl yöntemlerini de kullanır. Bazı araştırmacılar onun hadisle çok istîşâh ettiğini ileri sürmüşlerse de eserleri bu iddiayı pek doğrulamamaktadır. Meselâ *Şerḥu Kaṭri'n-edâ*'da on yedi, *Şerḥu Şüzûri'z-zeheb*'de yirmi bir, *Evdâhu'l-mesâlik*'te yirmi beş, *Şerḥu Kaşidetü Bânet Sü'âd*'da yirmi ve *Muğni'l-lebib*'de altmış bir hadisi delil olarak kullanmıştır. Bu rakamlar aynı eserlerdeki âyet ve şiir sayısına oranla önemli bir yekün tutmamaktadır.

Eserleri. 1. *Muğni'l-lebib** (*an kütübi'l-e'ârib*). İbn Hişâm, 749 (1348) yılında Mekke'de yazdığı bu eseri Mısır'a dönerken kaybettiği için 756'da (1355) tekrar Mekke'ye gittiğinde yeniden kaleme almış ve henüz hayatta iken bu eseriyle ün kazanmıştır. İ'rab konusunu sekiz bölümde inceleyen eser yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuş ve Muhammed ed-Demâmî, Ahmed eş-Şümunnî, el-Emîrû'l-Kebîr es-Sünbâvî, Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî gibi birçok âlim tarafından şerhedilmiştir. *Muğni'l-lebib* müstakil olarak (Kahire, ts.; Tahran 1274; Tebriz 1276), ayrıca Desûkî ve Emîrî hâşiyeleriyle beraber basılmış (Kahire 1331/